

Славољуб Јовановић
Љиљана Живковић
Ивана Ђорђевић
Универзитет у Београду
Географски факултет

Прегледни рад
Методичка пракса број 2/2017.
УДК: 371.314.6:91
стр. 195-206.

САМОСТАЛАН РАД УЧЕНИКА У НАСТАВИ

ГЕОГРАФИЈЕ

Резиме: Актуелни светски трендови у образовању траже од појединца глобализацију циљева, интернационализацију знања и продужавање процеса учења кроз цео живот, чиме се прогресивно увећавају захтеви које школа поставља пред ученика. То је, пре свега, развијање вештина и навика за самостални рад, кроз оспособљавање да се до знања долази сопственим напорима. Неопходан је активан однос наставник-ученик у настави, јер савремено школство тежиште рада премешта са усвајања готових знања на процес стицања знања. Другим речима, ученику се не пружају готова знања, већ је битно употребити сва средства да се кроз процес самосталног рада у настави подигне ниво знања. Сем промене пасивног положаја ученика, у процесу осавремењавања наставе, како би се ученици максимално активирали, нужно је увести и савремену наставну технологију и ускладити мултимедијалне изворе знања са облицима и методама рада.

Кључне речи: самостални рад ученика, образовање, настава географије.

УВОД

Велке промене у области науке, технике и технологије имплицирају и промене у образовању које ће проузроковати потребу за интензивнијим самосталним стицањем знања, односно, потребу за перманентним образовањем појединца. Ради успешног оспособљавања ученика да самостално уче, у настави географије треба радити на развијању читавог низа вештина и навика. Ученике треба упознати са општим и посебним техникама ефикасног коришћења уџбеника, енциклопедија, књига, штампе и других писаних материјала. Такође, они треба да се упознају са техникама учења уз помоћ визуелних медија (карте, слика, шема, скица, графикона) и мултимедијалних склопова (компјутера, филмова, телевизије). Посебно би требало обратити пажњу на упознавање ученика са техникама истраживачког и теренског рада, дискриминативног учења, планирања и решавања проблемских задатака. Успешно самостално учење подразумева развијене радне навике: планирања свакодневног учења, концентрисан рад, самоконтрола и самопровера. У савременој наставној пракси, теренски и истраживачки рад наставника и ученика добијају све више на значају. У прошлости су наставници били пуки преносиоци резултата научних проучавања. Између осталог, наставници могу и самостално да истражују и долазе до нових теоријских и практичних сазнања. Оно што је битно, јесте да задатак наставника више није да што доследније и правилније користи доступна научна сазнања, него да у организовању и спровођењу наставног рада стваралачки и критички користе сва расположива дидактичка и методичка сазнања (Банђур, Поткоњак, 2006).

Претходна истраживања

Када треба отпочети са самосталним радом ученика и на ком нивоу би то требало спроводити, с обзиром на узрастне и индивидуалне карактеристике ученика? Програм самосталних активности у процесу учења препоручује се на што млађем узрасту како би у даљем школовању постојао стални пораст те аутономије и самосталности што се регулише наставним програмом и планираним облицима учења. На то указују и многи психолози у својим теоријама психичког развоја деце (Ж. Пијаже, Л. Виготски, Џ. Брунер, Р. Гање, Д. Осубел и др).

Ц. Брунер наводи, да је на овом узрасту деци потребно дати слободу у изношењу мишљења и наводити их да задатак третирају као проблем на који треба сами да дају одговоре. (Брунер, 1968). По њему, у основној школи је потребно организовати наставу у којој ће бити заступљене специјалне игре, причање прича и слично. За Брунера је метод открића најважнији аспект учења и он инсистира на процесима а не на самим продуктима. Сличног мишљења је и Виготски, за кога је главни циљ процеса наставе формирање одређених облика сазнајних делатности. Најважнији циљ наставе је предати знања, формирати умења и омогућити примену тих знања и умења на унапред планирани начин. Учење открићем заправо значи да се ученицима омогућава да буду максимално активни, да до појмова и принципа долазе самостално уз велики број истраживачких покушаја, при чему праве одређени број грешака, који пак зависи од упутстава наставника.

Л. Виготски сматра да за свако учење постоји оптимално, тј. најподесније време и било какво одступање од тог времена било би штетно за даљи ток менталног развоја деце. У том смислу он сматра да дете напредује у свом развоју јер је стекло низ одређених способности које се надограђују једна на другу. Деца су способна да спроводе генерализацију и концептуализацију тек у адолесценцији, али још у предадолесцентском периоду, деца користе узрочно-последичне везе и синтетичка правила у конверзацији, с тим што још нису свесна тих правила (Виготски, 1996).

Прави заговорник активне улоге детета у учењу и сазревању био је Ж. Пијаже. Он је инсистирао на примени активних метода чија је суштина спонтано истраживање ученика. У таквој концепцији наставе улога наставника је да буде аниматор, да отвара ситуације у којима се деца суочавају са проблемима, да наводи оно што противречи дечијем мишљењу и сл. Он је интелектуални развој сврстао у четири фазе сензомоторну, преоперациону, конкретно-операциону и формално-операциону. У последњој фази деца почињу да развијају апстрактне мисаоне операције независно од садржаја са којим се оперише и могу решавати задатке који ангажују више интелектуалне процесе: класификовање, груписање, комбиновање, тј. процесе индуктивног мишљења. На овом узрасту, по Пијажеу, дете може да разуме узрочно-последичне односе, да флексибилно размишља и да износи сопствене хипотезе и интерпретације. Он истиче, да дете сада треба да учи путем открића, уз директно подучавање и вербалну инструкцију наставника. Добри школски програми треба да омогуће ученику да експериментише, користи се симболима, поставља питања и сам тражи одговор. Он наводи да деца на овом узрасту имају чудновате доживљаје стварности и бујну фантазију што треба искористити користећи разноврсну литературу, наставне филмове, ТВ емисије, фотографије за постепено увођење ученика у самостални рад (Пијаже, 1990).

Идеју о активном учењу можемо наћи у многим теоријама насталим крајем 19. и почетком 20. века Кернштајнера, Декролиа, Дјуиа, Монтенсорија, Феријера, Френеа и других ("Активна школа", "Прогресивна школа", "Нова школа" итд.). У основи, готов "рецепт" како оспособити ученике за самосталан рад у процесу наставе не постоји. Метод рада који ће се примењивати зависи од тога за кога се примењује и за који циљ. При осмишљавању метода рада сваки наставник би требало да полази од индивидуалних карактеристика ученика, њихових когнитивних способности и когнитивног стила. Начин рада би требало да зависи и од ставова које ученици имају, интелектуалних способности и уопште личности ученика.

МЕТОД

Способност за самосталан рад није унапред дата. Зато настава није само усвајање чињеница већ и учење метода и техника учења. Она је на одређени начин курс учења. То значи да ученику током наставе треба пружити различите моделе учења, које он, служећи се аналогijом, треба да користи при самосталној обради других тема. Таква настава подразумева, пре свега, постепено и систематско увођење ученика у разне облике самосталног рада. Самосталан рад ученика, пре свега, захтева: мисаону флексибилност, критичко мишљење, индивидуални рад и интелектуално осамостаљивање, стваралаштво и креативност, мотивисаност и интересовање, као и партиципацију ученика током наставе. Операције мишљења се развијају, оне се уче, увежбавају и то у зависности од наставног процеса. Због тога би мисаоно активирање ученика при стицању знања и развијање географског логичког мишљења требало да буде основни задатак наставе географије.

Ученике можемо сматрати мисаоно активним само онда када су при стицању географских знања ангажовани тако да ништа не примају као готов суд и закључак, већ да знање из географије стичу сопственим закључивањем. У таквој настави наставник дозвољава ученику да сам доноси суд, да запажа узроке и последице при чему је у том процесу потребна и помоћ наставника. Од врсте знања која се усвајају (чињенице, појмови, принципи, генерализације) зависи које ће се мишљење развијати: логичко, критичко, аналитичко, продуктивно (креативно).

Стицање знања је динамичан процес и одвија се у интеракцији активног ученика и школске средине која је променљива. У том процесу ученик до знања долази од живог опажања ка апстрактном мишљењу, а од овог ка пракси. При томе је битно да у оквиру што очигледније наставе ученици до закључака долазе мисаоном обрадом својих чулних искустава, без обзира да ли су та искуства стечена на часу, ван школе или

конструктивном маштом. Она подразумева примену низа мисаоних операција као што су: идентификовање, разликовање, упоређивање, анализу и синтезу, апстракцију и генерализацију која води ка поступцима дедуктивног закључивања. База научних информација је велика и неопходно је оспособити ученике да самостално долазе до тих информација путем савремене технологије (интернет, телевизија), штампе или стручне литературе. На основу анализе информација ученици би морали самостално да уочавају трендове, узрочно-последичне односе и везе и да долазе до суштинских сазнања, закључака и законитости. Руковођење ученичким радом од стране наставника је неопходно при оспособљавању ученика у процесу самосталног стицања знања, његова улога је значајна као консултанта и организатора рада кроз помоћ у стицању техника и вештина учења.

За интелектуално осамостаљивање ученика у настави неопходна је припрема, што подразумева да сазнања до којих ученици долазе треба довести у везу са њиховим ваншколским и школским искуством. Мотивисати ученике и развити им интересовања и подстицати их на активности: смислене и логичке, употребљиве, прилагођене индивидуалним разликама, ментално провокативне и атрактивне, подстицајне за продукцију и стваралаштво.

Стваралачки рад ученика у процесу учења је најсложенија врста самосталног рада и обухвата разне врсте активности које карактерише самостално уочавање и изналажење нових и оригиналних путева за решавање постављених задатака. Он подразумева стваралачки однос према садржајима који се усвајају; способност продуковања разноврсних, оригиналних и неочекиваних замисли; склоност ка постављању и третирању проблема на нови начин; откривање алтернативних путева решавања једног истог проблема и способност за проналажење оригиналних и неуобичајених решења. Такође, стваралачки рад ученика подразумева иницијативу, оригиналност мисли и идеја, инвентивност, креативност, критички однос према садржајима који се усвајају, флексибилност у мишљењу и спремност да се ради оно што није типично.

Да би ученици испољили креативност у раду, код њих треба развијати способност да изучавани проблем сагледавају на различите начине, да о могућим решењима мисле дивергентно и да користе процесе увиђања приликом решавања проблема. То подразумева развој вештина правилног дефинисања проблема, употребе дивергентног мишљења, упоређења и комбиновања информација. Поседовање знања о одређеном предмету помаже појединцу да реализује рад који ће бити квалитетан и нов у датој области и дозвољава му да се постави као опонент у датој ситуацији, (неко ко се супротставља нечему што тренутно важи).

Склоност појединца да користи своје способности на одређени начин представља његов когнитивни стил. То би значило да се кроз школски рад треба дозволити ученицима да размишљају о постављеном задатку, да износе више различитих решења као одговор на постављено питање, јер прво решење не мора увек да буде и најбоље и да износе своја мишљења без бојазни да ће бити кажњавани ако се погрешно. Реално, од ученика се у школи тражи све супротно. Чак и када се дозвољава размишљање и трагање за одговором, оцене се дају на другачији начин (тражи се један тачан одговор до којег је ученик дошао на начин који је показао наставник). Оцене тада постају толико значајне да деца брзо науче да не ризикују.

Креативно постигнуће, такође, захтева високу мотивисаност где разликујући унутрашњу и спољашњу мотивацију код ученика треба развијати пре свега унутрашње мотиве. Једино се на тај начин код ученика може развити: интересовање и љубав за предмет којим се баве, висока концентрација и пажња током рада, упорност и истрајност. Средина такође утиче на развој стваралаштва код ученика. Она може стимулативно да утиче на развој различитих искустава ученика и да им пружи разноврсне узорце, потребна средства, изворе информација и др. У том смислу медији имају велики значај, јер свака ТВ емисија, одгледани филм, прочитани текст, посматрана слика итд., пружа ученику различите услове за формирање стваралачког мишљења. Зато ученике, како у школи, тако и ван ње, треба стално доводити у ситуације да кроз разноврсне активности, употребљавају медије при решавању проблемских задатака и да уз помоћ њих развијају и испољавају своје стваралачке способности.

Стваралаштво и креативност ученика се могу испољити приликом самосталног креирања продуката рада у настави географије, а нарочито ако би ти продукти имали неку од форми медијског израза. У том смислу стваралаштво и креативност ученика у великој мери могу доћи до изражаја приликом: писања различитих текстова; израде графикана, дијаграма, слика или цртежа; израде осе историјског времена; израде зидних новина; осмишљавања туристичког плаката или водича; израде видео презентације своје околине; прављења географских албума; израде рељефних модела; или драматизације географских садржаја.

Током процеса самосталног рада нужно је постојање критичког мишљења. Оно подразумева примену "процедуралне логике" која се гради кроз учествовање у социјалној комуникацији и обухвата планирање, објашњавање, доказивање, критичност, евалуацију и верификацију (Деспотовић, 1996). Под критичношћу при сазнавању подразумева се првенствено критички однос ученика према наставном градиву које се обрађује. За ефикасно самообразовање, поред критичности, значај имају и особине самокритичности и самоконтроле које би требало да делују као нека врста ауто-цензуре

при закључивању и понашању у процесу учења. У интересу подстицања и развијања критичности, ученицима се мора омогућити да увек смеју да питају, да траже објашњење и образложења. Наставник мора да прикаже све стране једног проблема и да подстакне ученике на сазнајну сумњу и формирање сопствених ставова.

Наставник мора да обезбеди такву атмосферу на часу у којој ће ученици без страха од санкционисања да износе своја гледишта, да дискутују са осталима, да аргументовано бране своје мишљење, да доказују и оспоравају, те да се тако постепено ослобађају утицаја ауторитета и радознано прилазе проблему. Будући да ученици до суштинских сазнања треба да долазе сопственом мисаоном активношћу, посебно је значајно да ученици проверавају властита запажања, хипотезе, идеје, закључке, одговоре и сл. У одељењу све чешће би требало да се чује: "провери то", "покушајмо доказати", "како да утврдимо да ли је то тачно?" и слично. Услов за мисаону активност ученика, њихово критичко мишљење и стваралачко учење, је постојање мисаоне флексибилности. Флексибилност мишљења је особина да се приликом учења расуђивањем, проблем "нападне" на разне начине и да се сагледа из разних углова. Веома је важно да ученици проблему прилазе еластично и да по потреби промене: метод рада, модел трагања за сазнањем, претпоставке од којих полазе, ставове и закључке до којих су дошли итд. Ако се узме да је дирекција начин на који се прилази проблему онда се флексибилност мишљења превасходно односи на промену дирекције и то у случају када нам она доноси неуспех (Ивић и др., 2001). Ученик при стицању знања властитим размишљањем, наравно, може и да залута и да пође странпутицом. То наставника не би требало да обесхрабри, јер до сазнања се обично не долази праволинијски већ одбацивањем погрешних претпоставки. Апсолутно, све странпутице могу се елиминисати само у настави у којој се од ученика захтева дословно "бубање" уџбеничког садржаја и наставникових речи. У настави која оспособљава ученике да до знања долазе што самосталнијом мисаоном активношћу странпутице и грешке су неминовне.

Циљеви и фактори самосталног рада ученика

Битна претпоставка праве активности ученика и њиховог самосталног и стваралачког рада у настави географије је поседовање интересовања за изучавање географских садржаја, односно поседовање високог нивоа мотивације. Мотив је побуда, подстрек, или оно што покреће појединца на неку делатност; а мотивација је систем тих мотива који покрећу човека на разноврсне, интелектуалне, емоционалне, социјалне и друге активности. На мотивацију ученика у наставном процесу утичу бројни мотиви као на пример: специфичност садржаја, облици и методе рада, употреба наставних

средстава, личност наставника, утицај средине, оцена и тако даље. Све ове мотиве можемо подвести под спољашње факторе мотивације. Са друге стране, ту су унутрашњи фактори мотивације као што су: морални квалитети ученика (одговорност, дужност, престиж) сазнајни квалитети ученика, психофизичке одлике, интересовање и радозналост ученика. Унутрашњи фактори мотивације су жеља за самопотврђивањем и напредовањем, став према учењу, схватање значаја изучаваног садржаја за животно опредељење, потреба за успехом, такмичарски дух и сл. Спољашњи и унутрашњи мотиви су значајни, с тим што бисмо предност ипак могли дати унутрашњим мотивима, јер они успешније доприносе развоју трајне и постојане мотивације за школским учењем.

Мора се истаћи да је оцена, пре свега, та која мотивише ученике. То доказује чињеница да је оцењивање веома честа тема, како у школи, тако и ван ње. Такво стање је разумљиво с обзиром да оцена има велики утицај на лични живот ученика и за даље њихово напредовање (прелазак у виши разред, упис у школу вишег нивоа, добијање радног места). Иако се говори да треба учити за знање, а не за оцелу, оцелу не треба увек изједначавати са негативним мотивима, јер и она може позитивно да утиче на мотивацију ученика (Живковић, 2015). То је могуће када се оцелом ученици, пре свега, подстичу на рад, на остварење радних навика, на повећање сопствених потенцијала и на максимално залагање у било којој активности. Пракса је показала да једино доживљај успеха може да мотивише. Под успехом не би требало подразумевати само повољну бројчану оцелу, већ и усмену похвалу и одобравање од стране наставника и другова, позитивну критику; али и задовољство ученика самим собом, сопственим активностима и сопственим резултатима. Као мотиви у настави све чешће, би требало да буду подстицани:

- самопотврђивање, јер ученик на тај начин стиче поверење у себе, сопствене могућности и способности и у свој начин рада, односно стиче самопоуздање које је веома битно за нове изазове.
- став према учењу, тј. да ли ученик има активан, креативан, пасиван, незаинтересован, или одбојан став према учењу; зависиће и његова активност у школи и његов успех.
- Као посебно важан мотив издвојили бисмо интересовање ученика за изучавање географских садржаја. Многи мотиви могу повећати интензитет учења, али ни један као интересовање не може мобилисати у толикој мери духовне потенцијале ученика као што су интензивност мишљења и продуктивност умног рада. Сазнајни интерес у настави географије чине три основна елемента:
 - позитивни емоционални однос (љубав према географском садржају),
 - непосредна жеља да се прошири знање из географије,

- задовољство учења географског садржаја, задовољство спровођења сазнајних активности и задовољство постигнутог успеха у томе.

Постоји читав низ дидактичких фактора који утичу на буђење и развој интересовања код ученика. Неки од њих су: специфичност географских садржаја, услови у којима се настава спроводи, личност наставника, организација наставе (наставне методе, облици рада, наставна средства) сложена мотивациона структура учења и сл. Географски садржаји имају велики потенцијал за подстицање позитивних емоција код ученика. Основу тога чине висок степен занимљивости и очигледности. Многе области из свакодневног живота су повезане са наставом географије. Анализом савремених проблема кроз избор најновијих информација из масмедија свакако ћемо остварити већу повезаност школских активности са стварношћу која окружује ученика (Живковић, Јовановић, Рудић, 2015). Близкост географских садржаја са животом, наставник увек може да се искористи при објашњавању неког процеса или појаве и на тај начин да се постигне добар сазнајни ефекат код ученика. Поред тога што су географски садржаји динамични они су и визуелно доступни, како на непосредан, тако и на посредан начин уз помоћ разноврсних наставних средстава. Визуелни и аудиовизуелни медији могу допринети очигледност и увећати и њихову занимљивост. До правих унутрашњих подстицаја може се доћи ако ученици током наставе географије буду доведени у непосредан контакт са наставним садржајем и ако буду стављени у ситуацију да посматрају, запажају, анализирају, упоређују, постављају питања и међусобно о тим питањима расправљају.

ЗАКЉУЧАК

У времену када је база научних информација изузетно велика учење информација напамет постаје излишно. Довољно је оспособити ученике да самостално долазе до тих информација путем савремене технологије (интернет, телевизија), штампе или стручне литературе. На основу анализе информација ученици би потом морали да у складу са својим задацима самостално уочавају трендове, узрочно-последичне односе и везе и да долазе до суштинских сазнања, закључака и законитости. Способност за самосталан рад није унапред дата. Зато настава није само усвајање чињеница већ и учење метода и техника учења. То значи да ученику током наставе треба пружити различите моделе учења, које он, служећи се аналогijом, треба да користи при самосталној обради других тема. Таква настава подразумева постепено и систематско увођење ученика у разне облике самосталног рада. Примена проблемске наставе, упознавање ученика са техникама истраживачког и теренског рада, као и самостална употреба разноврсних

извора информација ради решавања постављених задатака би требало да представљају основу оспособљавања ученика за самостално учење.

Литература

- Bruner, S. J. (1968). *Processes of cognitive growth: infancy*. Clark University Press.
- Баиђур В., Поткоњак Н. (2006). Истраживачки рад у школи. Школска књига, Београд.
- Виготски, Л. (1977). *Мишљење и говор*. Нолит, Београд.
- Виготски, Л. С. (1996). *Проблеми опште психологије (Сабрана дела II)*. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Деспотовић М, (1996): Критичко мишљење-између мисаоне вештине и духовне аутономије, *Настава и васпитање* бр. 3, Београд.
- Живковић, Љ. (2015). *Теренски рад и екскурзије у настави географије*. Београд: Српско географско друштво.
- Живковић, Љ., Јовановић, С., Рудић, В. (2015). *Методика наставе географије*. Београд: Српско географско друштво.
- Ивић И, Пешикан А, Антић С, (2001): *Активно учење*, Министарство просвете и спорта Р Србије, Институт за психологију, Министарство за просвету и науку Црне Горе, Београд.
- Јаковљевић Р, (1985): *Оспособљавање ученика за самостални рад, Иновације у настави*, Бр. 2, Београд.
- Милановић-Наход С, (1981): *Усвајање појмова у зависности од наставних метода и когнитивних способности*, Институт за педагошка истраживања, Просвета, Београд.
- Пијаже, Ж. (1973). *Психологија интелигенције*. Нолит, Београд.
- Пијаже, Ж. (1978). *Интелектуални развој детета*. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Пијаже, Ж. (1990). *Учење и развој*. Савез друштва психолога Србије, Београд.
- Шарановић-Божановић Н, (1989): *Теоријске основе сазнавања у настави*, Институт за педагошка истраживања, Просвете, Београд.

Slavoljub Jovanović
Ljiljana Živković
Ivana Djordjevic
University of Belgrade
Faculty of Geography

THE SAME STUDENT'S STUDENT IN TEACHING GEOGRAPHY

Abstract: Current world trends in education require an individual to globalize goals, internationalize knowledge, and extend the lifelong learning process, which progressively increases the demands of the school in front of students. This is, above all, the development of skills and habits for independent work, through training to get to know through his own efforts. An active teacher-learner relationship is necessary in the teaching process, because modern education moves the focus of the work from acquiring full knowledge to the process of acquiring knowledge. In other words, students are not provided with the knowledge they have, but it is important to use all means to raise the level of knowledge through the process of independent work in teaching. In addition to changing the passive position of students, in the process of updating teaching, in order to maximize the activation of students, it is also necessary to introduce modern teaching technology and to align multimedia sources of knowledge with forms and methods of work.

Key words: independent work of students, education, geography teaching.

Рад је примљен 17. 09. 2017. године, а рецензиран 05. 11. 2017. године.

